

Nazir ƏHMƏDLİ
Ataürk Mərkəzi
k.ü.f.doktoru
nahmed61@mail.ru

XƏSTƏ HASAN GƏLDİ DEYƏ, ÇAĞIRIRLAR ADIMI...

Açar sözlər: Xəstə Hasan, Aşıq Ələsgər, Aşıq Nuri, Axısqa, Kameral təsvir, qarapapaq.

THEY CALL ME LIKE HASTA HASAN

Summary

Hasta Hasan form Akiska, familiar to Azerbaijanians since 1963. Researchers Ali Shamil and Valeh Hajilar removed the erroneousness about Hasta Hasan in the book of “Ashug Alesker” published on 1963. Also they researched creativity and life of ashug, obviated the role of ashug in forming of Ahiska ashug school. But, as researchers didnt use any documental issue, erroneousness has not been removed completely.

We, researching the archieve of Ahalkalek county, achieved informations about Ashug Nuri and his son Balakishi. Nuri was first teacher, and his son Balakishi first student of famous ashug Shenlik.

Creativity of Hasta Hasan influenced not only on Turks in the area but influenced on the whole nations in that area

Hasta Hasan is one of the most important representative of ashug poetry also he is a member of Karapapak kin which had a big role on ethnogeny of Azerbaijan Turks.

Key words: Hasta Hasan, Ashug Alesker, Ashug Nuri, Ahiska, Kameral informations, Karapapaks.

МЕНЯ ПРОЗВАЛИ ХАСТА ГАСАНОМ

Резюме

Ашуг Хаста Гасан из Ахалкалаки известен азербайджанскому читателю с 1963-го года. В книге “Ашуг Алескер”, изданной в 1963-ом году были некоторые ошибки, касающиеся Хаста Гасана. Его обвиняли даже в плагиате. Ошибки были устранены учеными Али Шамилом и В.Гаджилар. Была исследована роль Хаста Гасана в создании и формировании ашугской среды Ахалкалаки и было исследовано его творчество. Однако, ошибки не были полностью устранены, поскольку авторы не ссылались на архивные документы.

Автор статьи опираясь на камеральные описания Ахалкалакского уезда Грузии составленные в 1850-ом, 1873-м и 1886-ом годах, уточнил дату рождения и смерти Хаста Гасана, также обнаружил информацию о его братьях, сыновьях и внуках.

На основе архивных документов и было предоставлено читателю сведения об Ашуге Нури и его сыне Ашуге Балакиши. Сам Нури был первым учителем, а его сын Балакиши первым учеником известного народного певца Ашуга Шэнлика.

Творчество Хаста Гасана оказало глубокое влияние не только на турецких ашугов из близлежащих регионов, но и на другие народы, в том числе на армян, грузин., аджаров и т.п.

Хаста Гасан является одним из сильнейших представителей азербайджанской ашугской поэзии. С этнической точки зрения он принадлежит к карапапакскому роду турков, который сыграл большую роль в этногенезе азербайджанского народа.

Ключевые слова: Хаста Гасан, Ашуг Алескер, Ашуг Нури, Ахыска, Камеральное описание, карапапахи.

Xeyli hissəsi indinin özündə də Cənubi Azərbaycanda yaşayan qarapapaq türkləri Azərbaycan xalqının etnogenezində mühüm rol oynamışdır. Türkiyə Cümhuriyyətinin Qars, İğdir, Ardahan bölgələrində, Gürcüstanın Borçalı mahalında, indi erməni işğalı altında olan Qərbi Azərbaycanın Göyçə, Dərəçizək və Ağbaba mahallarında, Gəncə və Gəncəbasar, Şəmkir, Qazax, Qarabağ və başqa bölgələrimizdə yaşayan qarapapaqlar içərisindən Aşıq Ələsgər, Şair Məmmədhusəyn, Aşıq Hüseyn Şəmkirli, Əhməd Cavad, Zə-

limxan Yaqub kimi qüdrətli saz və söz ustaları yetişmişdir. Adını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz xeyli sənətkarlarımız Azərbaycan oxucusuna yaxşı tanışdır. Bununla belə, təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, taleyin hökmü ilə Azərbaycandan ayrı düşmüş qarapapaqların həyatı və yaradıcılığı lazımınca araşdırılmamış, Azərbaycan oxucusuna tanıtılmamışdır. Bu cür sənətkarlara Çıldırlı Aşıq Şenliyi, Ağbabalı Aşıq Nəsibi, Axısqaqlı Xəstə Həsəni misal göstərə bilərik.

Azərbaycan oxucusuna ilk dəfə təqdim olunan Xəstə Hasana isə haqsızlıq edilmiş, onun mənfi obrazı yaradılmışdır. Böyük söz ustası Aşıq Ələsgərin 1963-cü ildə AMEA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu tərəfindən həyata keçirilmiş ilk akademik nəşrinə (tərtib edənlər: Ə.Axundov, M.H.Təhmasib, redaktoru H.Araslı) əvvəlki nəşrlərdə olmayan bir qoşma-müstəzad daxil edilmişdir. Kitabın “Qeydlər” bölməsində həmin müstəzadla bağlı deyilir ki, İrəvan aşıqlarından Xəstə Hasan adlı birisi Xəstə Qasımın “Daimül-ovqat” adlı müstəzad qıfıləndini öz əsəri kimi yazdırıb bir üzünü Aşıq Ələsgərə, bir üzünü də Aşıq Miskin Bürcüyə göndərir. Aşıq Ələsgər qıfıləndi həmin müstəzad ilə açır, altıncı bənddə də qıfıləndin Xəstə Qasımın əsəri olduğunu ona xatırladır:¹

Qasım “qaf”ınandı, Həsən “hey”inən,
Xeyir tapmaz ustadından deyinən.
İşim yoxdur oğruyunan, bəyinən,
İxtiyarımdadı qalan məxluqat,
Daimül-ovqat.²

Əvvəla onu deyək ki, Aşıq Ələsgərin əvvəlki, 1934-cü, 1935-ci və 1937-ci il nəşrlərində, o cümlədən tərtibçisi və toplayanı aşığın nəvəsi İ.Ələsgər olan 1956-cı il nəşrində bu şeir yoxdur. Aşığın 1979-cu ilə qədər həyatda olan oğlu Aşıq Talib, Aşıq Ələsgərin digər şeyirdləri, o cümlədən Zodlu Aşıq Ağayar bu şeir haqqında niyə məlumat verməyiblər? Ə.Axundovla M.H.Təhmasib həmin şeiri hansı aşıqdan və ya aşıq həvəskarından yazıya aldıklarını da qeyd etməyiblər. Üstəlik, qüsurlu olan bu şeirin Aşıq Ələsgərə aid olması şübhə doğurur. Xəstə Qasıma aid edilən bağlamanın ikinci bəndi belədir:

Bir şəhərin gördüm padşahını,
Qulun, yasovulun, hər dəstgahını.
Üç yüz altmış altı xoş süpahını,
Onlar bir kişidən istədi sursat,
Xoş çəkər səffat.
Ələsgərin cavabı kimi təqdim olunan bənd belədir:
Şəhr aydı, bayram onun gülüdü,
İki ay bir-birinin müttəsilidi,
Üç yüz altmış altı gün bir ilidi,
Səkkiz min yeddi yüz səksən dörd saat,
Gəl verim isnad.

Əgər Aşıq Ələsgər 366 rəqəmini 24-ə vurub cavabını belə düzgün hesablaya bilirdisə, miladi ilin 366 deyil, 365 gün olduğunu niyə bilmirdi? Həm də axı Ələsgərin yaşadığı vaxt müsəlman aləmi hicri-qəməri təqvimdən istifadə edirdi və o da 354 gündür. Əslində isə 1 astronomik gün 24 saat yox, 23 saat, 56 dəqiqə, 4 saniyədir, amma biz onu 24 saat hesab edib, astronomik təqvim qabaqlayırıq, hər gün ondan 3 dəqiqə 56 saniyə qaba-

¹ Aşıq Ələsgər. Bakı: 1963, səh.470-472.

² Yenə orada, səh.182

ğa keçirik. 4 il ərzində qabağa getdiyimiz həmin vaxt 1 artıq gün əmələ gətirir və ona görə fevral ayına 29-cu gün artırılır ki, artıq hesablanan vaxt silinsin.

Üstəlik, yuxarıdakı bəndi şeir adlandırmaq da çətindir. Bir sözlə, bu şeiri Aşiq Ələsgərə aid etmək olmaz.

Şəhr aydır, bayram onun gülüdür,

İki ay bir-birinin müttəsilidir, -ifadəsində müəllif demək istəyir ki, bir-birinin ar-
dınca gələn (müttəsil olan) iki ayda bayramlar var. Əgər bu bayramların ramazan və qur-
ban bayramı olduğunu nəzərə alsaq, Qurban bayramı zilhiccə ayının 10-a, Ramazan
bayramı isə ramazan ayının 30-a düşür. Ramazan ayı ilin 9-cu, zilhiccə ayı isə 12-ci
aydır, yəni bu aylar dalbadal gəlmir - müttəsil deyil.

“Səffat” sözünün mənasını isə nə “Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb
və fars sözləri lüğəti”ndə¹, nə də 2 cildlik “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən
ərəb və fars sözləri lüğəti”² kitabında tapa bilmədik.

Bağlamanın üçüncü bəndi belədir:

Altı, səkkiz, doqquz idi binası,
Otuz cəlalı var, bəyaz sinəsi.
Altı min altı yüz məddü mənası,
Ərəb idi, əcəm idi, türkü tat,

Bir ismə fəryad.

“Altı min altı yüz məddü mənası” misrası Qurandakı ayələrin sayına, “otuz cəlal”
isə Quranın 30 cüzdən ibarət olduğuna işarə etdiyinə görə, burada söhbətin Qurandan
getdiyini düşünmək olardı, amma Ələsgərə aid edilən cavab tamam başqa səpkidədir:

Altıda qarışdı Nuhun tufanı,
Qırx ildə sərgərdan gəzdi hər yanı.
Altı min altı yüz insan, heyvanı,
Hər kəs öz dilində eylədi fəryad,

İstədi imdad.

“Altıda qarışdı Nuhun tufan” misrasının anlamı nədir, bilinmir. Halbuki, həmin
bəndin 1-ci sətirində “Altı, səkkiz, doqquz idi binası” - deyilir. Cavabın suala aidiyyətinin
olmadığı göz qabağındadır. “Qırx ildə sərgərdan gəzdi hər yanı” misrası Nuha aiddirsə,
bu da kökündən yanlışdır, çünki Nuh qırx il sərgərdan gəzməyib. Tövratə görə, Nuh
məlum canlıları - yer üzərində olan bütün canlıların hər birindən 1 erkək və bir dişi, özü,
arvadı, üç oğlu və üç qəlini gəmiyə mindikdən sonra qırx gün (qırx il yox) tufan olur, sel,
su daşqınları 150 gün davam edir. Tövrat bu hadisənin Nuhun 600 yaşını tamam olduqdan
sonrakı ilin 2-ci ayının 17-də başladığını və 150 gün sonra, 7-ci ayın 17-ci günündə
Rəbbin külək göndərərək suları yatırdığını bildirir, yəni tufan və sel düz 5 ay çəkir və biz
buradan həm də Nuhun zamanında ayın 30 gündən ibarət olduğunu öyrənirik. 10-cu ayın
1-ci gününə kimi su azalmaqda davam edir. Bu proses 2 ay 14 gün, yəni 74 gün çəkir.
Nuh 40 gün gözləyib gəminin üst qapağını açır və qarğanı buraxır, qarğa bir müddətdən
sonra qayıdıb gəlir. Sonra Nuh göyərçini buraxır, göyərçin də qonmağa yer tapmayıb gə-
miyə qayıdır. 7 gündən sonra Nuhun yenidən buraxdığı göyərçin dimdiyindəki zeytun
yarpağı ilə qayıdıb gəlir. 7 gün də gözlədikdən sonra Nuh yenidən göyərçini buraxır və
göyərçin qayıtmır. Nuh torpağın qurumasını bir müddət də gözlədikdən sonra gəmidən çı-
xır və gəmidəki heyvanları da buraxır. Bu hadisə onun anadan olmasından keçən 601-ci

¹ Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözlərinin lüğəti. Bakı: 1981.

² Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. 2 cildə. Bakı: 2013.

ildən sonrakı ikinci ayın 27-ci günü idi. Beləliklə, Nuhun gəmiyə minməsi və onu tərk etməsi 1 il 10 gün çəkmişdir.

“Qırx ildə sərgərdan gəzdi hər yanı” deyən müəllif görünür, Nuhla Musa peyğəmbəri dəyişik salmışdır. Tövratdan məlum olduğu kimi, yəhudiləri Misir köləliyindən çıxaran Musa peyğəmbər Sinay yarımadasını onlarla 40 il dolaşmışdır.

Bağlama

İki derya xoş görünmür gözümə,
İki qırx, dörd gəlməz ərin dizinə.
Xəstə Qasımın bu şeirinə, sözünə,
Qazı, molla, müctəhidlər qaldı mat,
Tapmadı kəlmat,-
bəndi ilə bitir.
Cavab belədir:
Altmış altı ayəni niyə danmısan,
Belə məlum, bizi avam sanmısan.
Dünya cifəsinə sən aldanmısan,
Unutma üqbani, bu dünyanı at,
Afərin ustad!
Göründüyü kimi, cavab bəndində
İki derya xoş görünmür gözümə,
İki qırx, dörd gəlməz ərin dizinə.

– misralarına cavab yoxdur, üstəlik müəllifi qınayır ki, Quran altı min altı yüz altmış ayə olduğu halda, altmışını atmısan. Halbuki Ələsgər özü də “A Yəməndədi” təcnisində deyir:

Kişi gərək zəhmət çəksin, dər salsın,
Süfrə açsın, ad qazansın, dər salsın.
Dərsi azlar Ələsgərdən dərs alsın,
Altı min altı yüz ayə məndədi.

İ.Ələsgər “Aşıq Ələsgər” kitabının 1988-ci il nəşrindən başlayaraq həmin şeir haqqındakı 1963-cü və 1972-ci illərdə yazılmış qeydi özünəməxsus şəkildə “redaktə edib”. Qeydin yeni variantında deyilir ki, aşığın şeyirdlərinin söylədiklərinə görə (sual yaranır: aşığın hansı şeyirdinin söylədiyinə görə? Və bu şeyird niyə aşığın ölümündən 62 il sonra bunu “xatırlayıb”?) İrəvan yaxınlığındakı Kənkən kəndində keçirilən bir aşıq məclisində Xəstə Qasımdan söhbət düşür. Onun bağlamalarının hələ heç kəs tərəfindən açılmadığını söyləyirlər. Həmin kənddə yaşayan Abutalıb deyir ki, nə cür çətin bağlama olsa, Aşıq Ələsgər açar. Mərc gəlirlər. Xəstə Qasımın “Bir çarsıda dörd dərvişə uğradım” (“çarşı” sözünü də təhrif edib “çarsı” yazırlar) misrası ilə başlanan müstəzad qıfılbandını yazıb bir üzünü Aşıq Ələsgərə, bir üzünü də Miskin Bürcüyə göndərir. Amma şeiri Xəstə Qasımın əsəri kimi yox, tanınmaz Xəstə Həsən adlı birisinin yaradıcılığı kimi qeyd edirlər. Aşıq Ələsgər bu müstəzad qoşma ilə həmin qıfılbandı açır. Həm də “Qasım “qaf”ınandı, Həsən “hey”inən misrası ilə şeirin Xəstə Qasıma aid olduğuna işarə edir.¹

İnandırıcı olmayan bu əhvalatda başqa bir sual da meydana çıxır: Xəstə Qasımın qıfılbandı Aşıq Ələsgərlə bərabər niyə Miskin Bürcüyə göndərib? Aşıq Ələsgərlə məsələ aydındır, o ustad kimi ad qazanmışdı, bəs Miskin Bürcü kimdir? Belə çıxır ki, Qafqazda Aşıq Ələsgərdən sonra ikinci ustad sənətkar milliyətcə erməni olan Miskin Bürcü

¹ Aşıq Ələsgər. Bakı: 1988, səh.176.

imiş. Cavab şeirinin Aşıq Ələsgərə aid hesab etmədiyimiz kimi, yuxarıdakı arqumentləri nəzərə alaraq, bu əhvalatın bütünlüklə həqiqətə uyğun olmadığı qənaətindəyik. Mərc gələnlərin göndərdikləri məktubda bağlama müəllifinin adının saxtalaşdırılması da inandırıcı deyil.

Miskin Bürcüyə aid edilən cavabın sonuncu bəndi belədir:

Müsəmma Misginəm, mən zişdi camal,
Çün adam güdmüşəm, nə qoyun, nə mal.
Sən ki cüz etmişən bu nəzmi-kamal,
Bizə lazım deyil, özgələrə sat.

Tədqiqatçı Əli Şamil haqlı olaraq hesab edir ki, şeirin möhürbəndindəki Müsəmma Miskin Miskin Bürcü deyil. Belə ki, professor İ.Əbbaslı Ermənistan Əlyazmalar İnstitutu-Matenadaranda erməni əlifbası ilə yazılmış Azərbaycan dilindəki folklor nümunələrini araşdırarkən Gəncədə yaşamış, milliyətçə erməni olan Miskin Bürcünün (1810-1848) öz əli ilə 1832-ci ildə qələmə aldığı şeir dəftərini aşkar etsə də, orada nə yuxarıdakı şeiri, nə də Müsəmma Miskin təxəllüsü ilə yazılmış başqa bir şeir aşkar etməmişdir.¹

Əli Şamil professor İ.Əbbaslının bu barədə yazdıqlarına² əmin olmaq üçün özünün də Matenadarana gedərək bu faktı yoxladığını, İ.Əbbaslının haqlı olduğunu yazır.³

Əslində folklorşünas alim, professor S.Paşayev 1970-ci ildə yazdığı bir məqalədə bu məsələyə aydınlıq gətirmiş, lakin onun məqaləsi tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalmışdır. O, Müsəmma Miskinin Miskin Abdalın nəticəsi olduğunu, XIX əsrin birinci yarısında yaşadığını yazmış və onun “Qal indi” və “Arzular” rədifli iki şeirini çap etdirmişdir.⁴

Onu da əlavə edək ki, Aşıq Ələsgər Miskin Bürcünün ölümündən 4 il sonra doğulmuşdur.

Beləliklə, 1963-cü ildən başlayaraq Aşıq Ələsgərin şeir kitablarına daxil edilən şeirin ona aidiyyəti olmadığı kimi, bu şeirlə bağlı rəvayətlər də həqiqətə uyğun deyil və Xəstə Hasana böhtan atılmışdır.

Ə.Axundovla M.H.Təhmasibin, İ.Ələsgərin “Xəstə Hasan (İ.Ələsgər həтта onun adını redaktə edərək Həsən yazır) adlı birisi” adlandırdıqları şəxs kimdir?

Aşıq özünü belə təqdim edir:

“Xəstə Hasan gəldi” - deyə çağırırlar adımlı,
Yandı canım, keçdi ömrüm, eşidin fəryadımı.
Neylərəm dünya malını, almadan muradımı,
Qaşı hilal, abi-zülal, ləbi ballım, bir su ver.⁵

Tədqiqatçı Əli Şamil iştirakçısı olduğu maraqlı bir hadisəni belə nəql edir. 1973-cü ilin aprel ayında Türkiyəli İslam Ərdənər adlı məşhur aşıq qohumlarını görmək üçün Borçalı mahalına gəlir, müxtəlif adamların evində məclislər qurur. Əli Şamil o vaxt “Folklor araşdırmaları” jurnalında dərc olunan “Bir su ver” rədifli şeiri söyləyəndə İslam Ərdənər bu şeirin məşhur aşıq Xəstə Hasanın olduğunu bildirir. Məclisdəkilərin çoxu Xəstə Hasan haqqında Azərbaycan oxucusunda yaradılmış yanlış təəssüratın təsiri altında ona etiraz edirlər ki, Xəstə Hasan kimi istedadsız, xalturaçı bir adam bu cür şeir qoşa bilməz. İ.Ərdənər məclisdəkilərin Xəstə Hasan haqqındakı bu məlumatlılığından heyrətlənir. Onlara izah

¹ Ə.Şamil.Axısqaılı Xəstə Hasan. Bakı: 2012, səh.44.

² İ.Əbbasov. Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənəblərində. Bakı: 1977, səh.82

³ Ə.Şamil.Xəstə Qasımın bir qıfılbandı, Aşıq Ələsgərin onu açması, Müsəmmə Miskinin cavabı.//Pirsultan elm və sənət dərgisi. 2018, №5, səh.11-16.

⁴ S.Paşayev. İki şeir. “Tərəqqi” qəz., 1 sentyabr 1970.

⁵ V.Hacılar. Xəstə Hasan. Tiflis: 2009, səh.31.

edir ki, burada bir yanlışlıq var, çünki Xəstə Hasan irəvanlı yox, ondan xeyli uzaqda yerləşən Axısqa mahalının Levis kəndindədir, o məşhurlaşanda Aşıq Ələsgər uşaq olub, Aşıq Ələgərin varlığından xəbər tutmadan dünyadan köçüb. Aşıq İslam həmin məclisdə Xəstə Hasanın məşhur “Yüzdə bir” divanisini də oxuyur, onun 1802-ci ildə doğulduğunu bildirir, Türkiyəyə qayıdıandan sonra Xəstə Hasanın bir sıra şeirlərini onlara göndərir.

Sonradan Əli Şamil Ağbaba mahalında yaşayan Aşıq İsfəndiyarla tanış olur, Aşıq İsfəndiyar Xəstə Hasanın ömür yolu, şeirləri, onunla bağlı dastan-rəvayətlər haqqında Əli Şamilə bilgi verir, həm də onun 1944-cü ildə Qazaxıstana sürgün edilmiş qohumları ilə əlaqə yaratmasına vasitəçi olur.¹

Böyük ustad Çıldırılı Aşıq Şenliyin tədqiqatçısı türkiyəli alim E.Aslanın Aşıq Şenliyin təsirləndiyi sənətkarlar sırasında “Azərbaycanın qüdrətli sənətkarı” adlandırdığı Xəstə Hasanın da adını çəkməsi “Aşıq Ələsgər” kitabındakı yanlışlığın təsirinə məruz qalmış görkəmli folklorşünas, prof.V.Vəliyevin kəskin etirazına səbəb olmuşdur. 1981-ci ildə nəşr olunan kitabında alim yazırdı: “Bu həmin Xəstə Hasandır ki, Xəstə Qasımın “Daimül-ovqat” qıfılənd ayaqlı qoşmasını öz adına çıxıb, Aşıq Ələsgərə göndərmişdir”.²

Əslən Borçalı mahalından olan professor Valeh Hacılar ədəbi oğurluqda suçlanan Xəstə Hasan haqqında Azərbaycan oxucusuna ilk dəfə doğru-düzgün məlumat vermiş, “Sovet Gürcüstanı” qəzetinin 12 aprel 1983-cü il tarixli sayında çap etdirdiyi “Xəstə Hasan kimdir?” adlı məqaləsində onu zəngin və hərtərəfli yaradıcılığa malik qüvvətli bir sənətkar, böyük istedad sahibi adlandırmış, onun “Kimdə var?” divanisini və “Məni” adlı qoşmasını da çap etdirmişdir.

Ondan təxminən 1 il sonra tədqiqatçı Əli Şamil də “Sovet Naxçıvanı” qəzetinin 20 mart 1984-cü il tarixli sayında “El sənətkarları: Xəstə Hasan” adlı məqalə çap etdirmiş, “Aşıq Ələsgər” kitabında Xəstə Hasan haqqındakı yanlışlığı göstərmiş, aşığın yaşadığı dövrü müəyyənləşdirmək üçün onun Qazaxıstanda yaşayan nəvə-nəticələrindən aldığı bilgiləri paylaşmış, Aşıq Şenliyin Xəstə Hasanın şeyirdi Aşıq Nuri ilə olan əhvalatı əsas götürərək, Xəstə Hasanın 1766-1849-cu illərdə yaşadığı fikrini irəli sürmüş və ilk dəfə olaraq onun “Yüzdə bir” divanisini çap etmişdir.³

Əli Şamil “Sovet Gürcüstanı” qəzetinin 1 iyul 1984-cü il tarixli sayında çap etdirdiyi “Xəstə Hasan və müasirləri” adlı məqaləsində yenidən bu mövzuya 1 məqalələri toplayaraq Aşıq Ələsgərin nəvəsi, onun kitablarının tərtibatçısı İ.Ələsgərə göndərərək növbəti nəşrlərdə yanlışlığa yol verməməsini xahiş etsə də, İ.Ələsgərin bu məsələyə soyuq yanaşdığını və 1988-ci ildə nəşr edilən “Aşıq Ələsgər” kitabında həmin yanlışlıqları təkrar etdiyini bildirir.⁴

Tədqiqatçı Əli Şamil 2012-ci ildə nəşr etdirdiyi “Axısqa Xəstə Hasan” kitabına yazdığı “Xəstə Hasan və Axısqa aşıq mühiti” adlanan geniş ön sözündə Axısqa bölgəsi və onun tarixi, Axısqa aşıq mühiti, Xəstə Hasanın nəslə və ömür yolu, Xəstə Hasan haqqında araşdırmalar, Xəstə Hasanın sənətkarlığı haqqında müfəssəl məlumat verdiyinə görə bu məsələlər üzərində dayanmayacağıq. Müəllif ilk dəfə Xəstə Hasanın külliyyatını dərc etmiş, onun müxtəlif mənbələrdən topladığı şeirlərinin nüsxə fərqlərini göstərmiş, Xəstə Hasan haqqındakı dastan rəvayətləri, deyişmələri də kitabına daxil etmişdir.

Xəstə Hasanın tədqiqatçısı professor V.Hacılar ilk dəfə olaraq onun doğum tarixini arxiv sənədləri ilə müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. O, Xəstə Hasanı axtarmaq üçün

¹ Ə.Şamil. Axısqa Xəstə Hasan. Bakı: 2012, səh.13-16.

² V.Vəliyev. Qaynar söz çeşməsi. Bakı: 1981, səh.100.

³ Ə.Şamilov. “El sənətkarlarımız. Xəstə Hasan”. “Sovet Naxçıvanı” qəz., 20 mart 1984.

⁴ Ə.Şamil. Axısqa Xəstə Hasan. Bakı: 2012, səh.46.

əvvəlcə axtarışın sərhədlərini müəyyənləşdirir və Axırkələkdə bir-birinə yaxın olan 3 kəndi seçir. Onlardan birincisi Dırqına kəndidir. Onun bu kəndi seçməsinin iki səbəbi olmuşdur: aşığın yaşadığı dövrdə Dırqınada ermənilər yaşasa da, oradan türklərin çıxarılıb ermənilərin yerləşdirilməsi və Xəstə Hasanın aşağıdakı şeiri:

Adına deyirlər Tiqrən,
Üstündəki ətdən iyren.
Əlindəki dəmir dirgən
Çalhaçaldı Dırqınada.

Çayırları düz gördülər,
Özlərini yüz gördülər.
Xəstəni yalnız gördülər,
Qalmaqaldı Dırqınada.

Göründüyü kimi, şeir müəllifi özünün bu kənddə doğulması haqqında heç nə demir.

İkinci kənd Xavet kəndidir. V.Hacıların bu kəndi seçməsinə təsir göstərən Türkiyəli məşhur aşiq Şərəf Taşlıova, alimlər Ensar Aslan, Yunus Zeyrək, Haydar Çətinqaya, Səlahəddin Dündar olmuşdur.

Üçüncü kənd Axılkələyin Lebis (kəndin düzgün adı Lepisdir) kəndidir. Xəstə Hasanın hal-hazırda yaşayan qohumları aşığın məhz bu kənddə doğulduğunu və orada da öldüyünü söyləyirdilər.

Alim 1850-ci ildə tərtib edilmiş kameral təsvirdə (V.Hacılar onu səhvən “təhrir dəftəri” adlandırır. Təhrir dəftəri Osmanlıların tərtib etdikləri analoji sənədlərdir) Xavet kəndində Hasan adında 2 şəxs aşkar etmişdir:

“1. Hasan Vəli oğlu (50 yaşında); oğlanları: İsmayıl (20 yaşında) və Osman (12 yaşında).

2. Hasan Əhməd oğlu (40 yaşında)”¹

V.Hacılar Əli Şamilin Xəstə Hasanın ailə üzvləri barədə verdiyi məlumata² əsaslanaraq Hasan Vəli oğlunun Xəstə Hasan olduğu qənaətinə gəlir, çünki bu şəxsin yaşı və oğlanlarından birinin - İsmayılın adı uyğun gəlirdi. V.Hacılar Xəstə Hasanın doğum tarixini müəyyən edəndə onun məşhur divanısındakı:

İl min iki yüz on dörd, hesabı yox ki, sayam,

Çox aşıqlar gəlib keçdi, Xəstə Hasan yüzdə bir - misralarına əsaslandığını, hicri 1214-cü ilin miladi 1800-cü ilə uyğun gəldiyini bildirir (əslində hicri-qəməri 1214-cü il miladi tarixlə 1799-cu ilə uyğun gəlir). Professor V.Hacılar kameral təsvirlərdə Lebis kəndini tapa bilmədiyini qeyd edir və Xəstə Hasanın həmin kənddə yaşayıb-yaşamadığını yoxlaya bilməməsindən haqlı təəssüf hissi keçirir.

V.Hacılar Xəstə Hasanın neçə il yaşaması məsələsinə də toxunaraq, aşığın “Səksən üçdə ömrü tamam eylərəm” misrasını bəzi tədqiqatçıların onun 83 il yaşadığı kimi yorumlamalarını yanlış sayır və Xəstə Hasanın hicri tarixlə 1283-cü ilə işarə etdiyini, hicri 1283-cü ilin miladi 1866-cı ilə uyğun gəldiyini düşünərək yazır: “Beləliklə, yuxarıdakı araşdırmalara və tarixi sənədlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Xəstə Hasan 1800-cü ildə anadan olmuş və 1866-cı ildə dünyasını dəyişmişdir”³

¹ Gürcüstan Milli Tarix Arxivi. F.254, s.2, s.v. 122.

² Əli Şamil.Xəstə Hasanın ömrü yoluna dair bir dəqiqləşdirmə//Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə. II Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı: 2004, səh.116

³ V.Hacılar.Xəstə Hasan. Bakı: 2009, səh.12-15.

Əli Şamil haqlı olaraq V.Hacıların xavetli Hasan Vəli oğlunu Xəstə Hasan sayması fikri ilə razılaşmır: “Xəstə Hasanın nəvə-nəticələrinin hər şeyi aydın xatırladıqları halda aşığın xırtızlı (xavetli-N.Ə.) Hasan Vəli oğlu ilə eyniləşdirilməsi inandırıcı görünür. İstər Türkiyədəki, istərsə də Azərbaycandakı araşdırıcıların çoxu Xəstə Hasanın Lebisli olduğu qənaətindədir”.¹

Müəllif Xəstə Hasan haqqındakı axtarışlarının nəticəsi olaraq yazır ki, Xəstə Hasan XVII-XVIII əsrlərdə və ya XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində deyil, XVIII əsrin ikinci, XIX əsrin birinci yarısında yaşamışdır. Aşığın doğum və ölüm tarixini 1762-1866-cı illər arasında axtarmalıyıq.²

Xəstə Hasanı XVII– XVIII əsrlərin sənətkarları sırasında göstərən səhv fikrin müəllifi professor İ.Kazımovdur.³

Əli Şamil 1866-cı il rəqəmində V.Hacıların “Səksən üçdə ömrü tamam eylərəm” misrasını aşığın hicri 1283-cü, miladi 1866-cı ildə öldüyü qənaətinə əsaslanır, Xəstə Hasanın XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaşaməsi haqqındakı fikirlərin səhv olduğunu dedikdə isə A.Hacılının bu barədəki mülahizəsini nəzərdə tutur. A.Hacılı yazır: “Xəstə Hasan Dersel kəndindədir. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində yaşayıb, qızı 1982-ci ildə Qazaxıstanın Talqar şəhərində 90 yaşında vəfat edib.”⁴

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, A.Hacılı Xəstə Hasanın doğum tarixində olduğu kimi, yaşadığı kənd haqqında da yanlışlığa yol vermişdir.

Fikrimizcə, Xəstə Hasanın 83 yaşında, yaxud hicri tarixi ilə 1283-cü ildə öləcəyini deməsi variantlarının heç biri inandırıcı deyil. Əvvəla ona görə ki, nə vaxt öləcəyini heç kim illər əvvəl söyləyə bilməz, insan şüuru buna qadir deyil, əgər bilsəydi belə, xiffətdən tezliklə ölə bilərdi. İkinci məsələ həmin şeirin doğrudan da Xəstə Hasana aid olub-olmamasıdır. Hətta şeirin Xəstə Hasana aid olması şübhə doğurmasa belə, həmin misranın sonradan hansısa aşiq tərəfindən dəyişdirilmədiyini heç kim söyləyə bilməz. Çünki aşiq yaradıcılığı şifahi xalq yaradıcılığıdır, Xəstə Hasanın şeirləri onun dilindən yazıya alınmayıb və əlyazma da bizə gəlib çatmayıb. Hətta yazılı ədəbiyyatda dəyişdirilən misralar haqqında nümunələr də mövcuddur. Məlumdur ki, S.Vurğun məşhur “Azərbaycan” şeirində “Demək, dogma Vətənimdən” - yazmışdı, amma oxucular onu “Anam, dogma Vətənimdən” - şəklinə saldıqlarına görə, şairin özü də məcbur olub sonrakı nəşrlərdə o cür yazmışdır.

Folklorşünas alim N.Əskər mənbə göstərmədən aşığın 1760-cı ildə Axılkələyin Dırqına kəndində doğulduğunu və orada da 1840-cı ildə, 80 yaşında öldüyünü yazır.⁵

Xəstə Hasanın həyatı haqqında bilgi əldə etmək üçün biz də Gürcüstan Milli Arxivinə müraciət etdik. Aşığı axtarmaq üçün tədqiqatçı Əli Şamilin Xəstə Hasanın törəmələrindən, Aşiq İsgəndər Ağbabalıdan və başqalarından əldə etdiyi məlumatlara əsaslandıq. Qazaxıstanın Talqar rayonundan Murtaza Tursunovun və Aşiq İsgəndər Ağbabalının Əli Şamilə yazdıqları məktublarda Xəstə Hasanın Qara Alı, Çiçək, Mustafa və Abdulla adında 4 qardaşının olduğu, Qara Alının Türkiyədə, dayısı Məhəmmədin yanında, Çiçəyin isə Çayis kəndində Süleyman kişinin yanında qaldığı bildirilir.⁶

¹ Ə.Şamil. Axısqa Xəstə Hasan. Bakı: 2012, səh.36.

² Yenə orada, səh.38-39.

³ İ.Kazımov. Axısqa türklərinin iman yeri-Kobilyanlı Aşiq Səfili.//Dədə Qorqud, 2002, № 4, səh.133.

⁴ A.Hacılı. Qəribəm bu vətəndə. Bakı: 1992, səh.196.

⁵ N.Əskər. Aşiq Nəsimin yaradıcılıq yolu. Bakı: 2016, səh.18.

⁶ Ə.Şamil.Axısqa Xəstə Hasan. Bakı: 2012. səh.28.

Əli Şamil Xəstə Hasanın övladlarının da adlarını çəkir: “Aşığın törəmələrinin xatırladığına görə Xəstə Hasanın üç övladı olub. Qızı Sənəm, oğlanları İsmayıl və Mədət”.¹

Əli Şamil həm də V.Hacıların xavetli Hasan Vəli oğlunu Xəstə Hasan kimi qəbul etməsini haqlı olaraq şübhə altına alır.²

Gürcüstan Milli Arxivində Xəstə Hasanın özünü və qohumlarını müəyyənləşdirə bildik. Onun adının rast gəldiyi ilk sənəd budur:

“Kutaisi quberniyası, Axalsix qəzası, Xertvis nahiyəsinin Kameral təsviri. 1850-ci il. № 24.LEPİS kəndi (vərəq 75-79).

11.299. İsmayıl Abdulla oğlu 29 yaşında; oğlu Əsgər 6 y; qardaşı Mustafa 25 y.

12.300. Alı Mustafa oğlu 69 y; oğlanları: İbrahim 25 y; Mustafa 14 y.

Bu ailə müharibə vaxtı Türkiyəyə qaçıb.

15.303.Xəstə Hasan (yaşı göstərilməyib). (ölüb);

oğlu Kərim 10 y; qardaşı İsmayıl 26 y”³.

Kameral təsvirdə Xəstə Hasanın yaşı göstərilməyib və onun neçənci ildə doğulduğunu bu sənədə əsaslanaraq demək mümkün deyil. Görünür, aşıqlıq edən və çox vaxt səfərlərdə olan Xəstə Hasan bu kameral siyahı tərtib edilən vaxt kənddə olmayıb, qeydiyyatçı katibə məlumat verən şəxs - çox güman ki, kəndxuda onun ailəsi haqqındakı məlumatları düzgün bilmədiyindən səhv yazdırıb. Amma Xəstə Hasanın haqqında söhbət açılan qardaşlarından ikisinin - Abdullanın və Alının adlarını burada görürük. Abdulla artıq vəfat edib, Alı (Qara Alı) isə Türkiyədə qalmayıb, çox güman ki, 1853-cü ildə başlamış Krım müharibəsi zamanı ailəsi ilə birlikdə Türkiyəyə qaçıb.

Xəstə Hasanın adının qabağındakı “ölüb” sözü və Kameral təsvirdəki digər qeydlər 1860-cı ilə aiddir. 1850-ci ildən sonra bu ərazidə növbəti kameral təsvir 1860-cı ildə tərtib edilib. Həmin kameral təsvir tərtib edilməzdən əvvəl 1850-ci ilə aid kameral təsvirdə dəqiqləşdirmələr və qeydlər aparılıb, Xəstə Hasanın öldüyü, Qara Alının isə Türkiyəyə qaçdığı yazılıb.

Göründüyü kimi, eyni fondada, eyni siyahıda saxlanılan 122 nömrəli saxlama vahidinə müraciət edən mərhum professor V.Hacılar yuxarıda istinad etdiyimiz 2069 nömrəli saxlama vahidini aşkar etməyib.

Axalsix qəzasının 1860-cı ilə aid kameral təsvirini hələlik aşkar edə bilmədiyimizə görə, oradakı məlumatları əldə edə bilmədik.

Müraciət etdiyimiz növbəti sənəd 1873-cü ilə aiddir.

“Axalsix qəzasının L və M hərfləri ilə başlayan kəndlərinin Kameral siyahıları. 1873-cü il.

Tiflis quberniyası, Axalsix qəzası, Lepis kənd icmasına daxil olan LEPİS kəndi (v.1-8)

Xəzinə və mülkədar torpaqlarında yaşayan vergi mükəlləfiyyətli kənd əhalisi.

Əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar.

1.1. İsmayıl Abdulla oğlu 58 y; (55 y);⁴ oğlanları: Əsgər 31 y; (28 y); Dursun 24 y (22 y); İsmayılın qardaşı oğlu Alı Mustafa oğlu 19 y: (15 y).

Ailədə 2 qadın var.

2.2. Mədət Hasan oğlu 55 y (53 y); oğlanları: Kərəm 32 y (30 y); Dursun 18 y (15 y);

Mədətin qardaşı İsmayıl 47 y;¹ onun oğlanları: Həsən 8 y; Nağı 4 y.

¹ Əli Şamil. Axısqalı Xəstə Hasan. Bakı: 2012, səh.33.

² Yenə orada.

³ Gürcüstan Milli Arxivi, F.254, s.2, s.v.2069.

⁴ Mötərizədə yazılmış rəqəm şəxsin dəqiqləşdirilmiş yaşını göstərir və bütün şəxslərdə azaldılıb.

Ailədə 3 qadın var”^{2,3}

Beləliklə, 1873-cü ilə aid sənəddə Sənəmdən başqa Xəstə Hasanın qalan ailə üzvlərinin hamısını görürük. Məlum olur ki, onun böyük oğlu Mədət 1820-ci, kiçik oğlu İsmayıl isə 1826-cı, Mədətin oğlanları Kərəm 1843-cü, Dursun 1858-ci, İsmayılın oğlanları Hasan 1865-ci, Nağı isə 1869-cu ildə doğulublar.

Bu sənəd 1850-ci ilə aid Kameral təsvirdə Xəstə Hasanın ailəsi barəsindəki digər yanlışlıqları da üzə çıxarır. Orada Xəstə Hasanın oğlu Mədətin adı yoxdur, Mədətin oğlu Kərəmin adı Kərim yazılıb, İsmayıl isə Mədətin yox, Xəstə Hasanın qardaşı kimi göstərilib. 1873-cü ilin Kameral təsvirində isə səhvlər düzəldilib və Xəstə Hasanın oğlanlarının adı Əli Şamilin göstərdiyi kimidir, amma böyük qardaş İsmayıl yox, Mədətdir.

Mədətin oğlu Dursunun doğum tarixi ilə İsmayılın oğlu Hasanın doğum tarixi Xəstə Hasanın ölüm tarixini müəyyənləşdirmək üçün ipucu verir. Biz 1850-ci ilə aid sənəddə 1860-cı ildə edilmiş qeydə görə Xəstə Hasanın 1860-cı ildən əvvəl öldüyünü görmüşdük. Əgər Xəstə Hasan 1858-ci ildən əvvəl ölsəydi, çox güman ki, Mədət 1858-ci ildə doğulan oğlunun adını Dursun yox, Hasan qoyardı. Deməli, Xəstə Hasan 1858-ci ildə hələ sağ imiş, bu iki qardaşın ailəsində Dursundan sonra doğulan oğlan uşağı İsmayılın ailəsində olub və İsmayıl da 1865-ci ildə doğulan oğluna atası Hasanın adını qoyub. Beləliklə, müəyyən etdik ki, Xəstə Hasan 1858-1860-cı illər arasında ölüb və biz onun ölüm tarixini 1859-cu il qəbul edə bilərik.

Xəstə Hasan neçənci ildə doğulub? Bu suala cavab vermək üçün professor V.Hacılinın və Aşıq Ağbabalı İsgəndərin irəli sürdükləri 1214-cü il hicri-qəməri rəqəmini qəbul etməkdən başqa variant qalmır. Bu isə prof. V.Hacıların dediyi kimi 1800-cü yox, 1799-cu ilə düşür.

Bizim qənaətimizə görə, Xəstə Hasan 1799-cu ildə doğulmuş və 1859-cu ildə, 60 yaşında vəfat etmişdir. Bu ailələrin Lepis kəndində yaşadığını görürük, amma onların bu kəndə hansısa kənddən gəldiyi barədə katib qeydi olmadığına görə, Lepisə başqa kənddən gəlib-gəlməmələri haqqında fikir söyləmək mümkün deyil. Təəssüf ki, bu işdə bizə yardımçı ola biləcək 1850-ci ildən əvvəl tərtib edilmiş Kameral sənədləri də hələlik aşkar edə bilməmişik. Ona görə də bu adamların, o cümlədən Xəstə Hasanın Lepisdə də doğulduğunu düşünməliyik. Övladlarının doğum tarixi Xəstə Hasanın 1799-cu ildə doğulduğunu şübhə altına almır, çünki böyük oğlu Mədət doğulanda bu hesabla onun 21 yaşı vardı və bu rəqəm, yəni Hasanın 20 yaşında evlənməsi ehtimalı tamamilə realdır.

1873-cü ilin Kameral təsvirində olduqca maraqlı başqa məlumatlar da var.

Aşıq Şenliyin deyişdiyi ilk aşiq olaraq Aşıq Nurinin adı çəkilir. Rəvayətdə deyilir ki, dayısı İbrahim Şenliklə birlikdə Xəstə Hasanın şeyirdi və həmkəndlisi Aşıq Nurinin yanına gəlirlər ki, Aşıq Nuri gənc Şenliyi yoxlasın, ondan aşiq çıxıb-çıxmayacağı haqqında öz fikrini söyləsin. Aşıq Nuri hələ çox gənc olan Şenliyi (əsil adı Həsəndir) öz ustadı Xəstə Hasana məxsus sözlərlə sınağa çəkir:

Aşıq Nuri:

Abi-çəşmim göllərində sona da bir, qaz da bir,
Süsən-sünbül, mör bənövşə, bülbül ötər yazda bir.
Vaqif dərdədən xəbər dardır, gövhərin qiyməti yox,
Qul Qarani, Qara Zülal, Aşıq Ömər sözdə bir.

¹ Siyahının sonunda İsmayılın ayrı ailə olduğu və 45 yaşında olduğu yazılıb.

² Gürcüstan Milli Arxivi, F.254, s.3, s.v.195.

³ Düzəlişdən sonra İsmayılın ailəsində 1 qadının olduğu qeyd edilib.

Aşıq Şenlik belə cavab verir:

Dəli könül abdal olub, qış da birdi, yaz da bir,
Dolanır bağı, səhranı, çöl də birdi, yaz da bir.
İstəsəm ki, malik olam külli vara, dövlətə,
Bütün dünya mənim olsa, çox da birdi, az da bir.

Aşıq Nuri ilə Aşıq Şenlik xeyli deyişirlər, Şenlik onun Xəstə Hasandan oxuduğu “Bir-bir çək” cıqalı tənisinə, “Muyların” rədifli qoşmasına, “Məndədir”, “İncidər”, “Bax” rədifli divanilərinə yüksək sənətkarlıqla cavab verir və Aşıq Nurini heyran qoyur. Aşıq Nuri ona deyir: “Balam, Şenlik, mən buna əminəm ki, sənin ayarında heç bir aşıq nə gəlib, nə də gələcəkdir. Oğlum Balakışını sənə şeyird verdim, onu da özünlə apar. Mən sənə saz dərsi verdim, sən ona həm saz, həm də söz dərsi verərsən”. Ustasının əlini öpən Şenlik ilk şeyirdi Balakışı ilə yaşadığı Suxara kəndinə qayıdır.¹

Professor A.Berat Alptekin Aşıq Nuri haqqında yazır: “NURİ (Lebisli Aşık Nuri) 1811-1885 illəri arasında Gürcüstanın Axısqa vilayətinin Axırkələk qəzasının Lebis kəndində yaşamış olan Aşıq Nuri Xəstə Hasanın şeyirdidir. Saz və sözü Xəstə Hasandan öyrənmişdir”.²

Aşıq Şenliyi sınağa çəkən və saz çalıb-oxumağı öyrədən Aşıq Nurinin ailəsi budur: “22.20.Əhməd Bayram oğlu 57 y (55 y); oğlu Şahismayıl 19 y (17 y);

Əhmədin qardaşları: Nuri 47 y (45 y); Piri 43 y (40 y); Alı 33 y (30 y); Osman 30 y (27);

Nurinin oğlu Balakışı 17 y (15 y); Pirinin oğlanları: Arıx 14 y (12 y); Şamil (3 aylıqdır); Alının oğlu Süleyman 1 y. Ailədə 15 qadın var”.³

Professor A.Berat Alptekin Aşıq Nurinin doğum tarixində də, ölüm tarixində də yanlışlığa yol vermişdir. Göründüyü kimi, Aşıq Nuri 1828-ci ildə, onun oğlu, Aşıq Şenliyin ilk şeyirdi Aşıq Balakışı isə 1858-ci ildə doğulublar. 1850-ci və ya 1853-cü illərdə doğulduğu yazılan Aşıq Şenliyin Aşıq Nurinin yanına gələrkən 18-20 yaşlarında ola biləcəyini nəzərə alsaq, deməli bu tanışlıq və deyişmə 1870-ci illərin əvvəllərində, Xəstə Hasanın ölümündən təxminən 10 il sonra baş vermişdir.

Aşıq Nurinin Kameral təsvirdə yer alan və dəqiqliyi şübhə doğurmayan doğum tarixi Xəstə Hasanın 1799-cu ildə doğulması haqqındakı mülahizələrimizi doğruldur. Bu halda Xəstə Hasan şeyirdi Nuridən 29 yaş böyükdür və təbii görünür. Əgər Xəstə Hasan Əli Şamilin yazdığı kimi 1762-ci və ya N.Əskərin yazdığı kimi 1760-cı ildə doğulsaydı, şeyirdi Nuridən 66-68 yaş böyük olacaqdı, bu isə inandırıcı deyil. Nurini təxminən 18-20 yaşlarında şeyirdliyə qəbul etdiyini düşünsək, bu 1846-1848-ci illərə düşür və o vaxt 47-48 yaşında olan Xəstə Hasan vəfat etdiyi 1859-cu ilə qədər, təxminən 10 il Nuriyə ustalıq etmişdir.

Aşıq Nurinin mənsub olduğu ailənin başçısı – onun böyük qardaşı Əhməd Bayram oğlu deyilənə görə, Lepis kəndinin kəndxudası olub.⁴ Əhalisinin sünni olduğu bir kənddə Əhmədin öz oğluna Şah İsmayılın adını qoyması da maraqlıdır. Bu fakt onu göstərir ki, burada məzhəblər arasında tolerantlıq mövcud olmuş, din insanların ictimai həyatında başlıca amil olmamışdır. Professor V.Hacılar Lepis kəndindən olan Aşıq Oruc haqqında da məlumat vermişdir.⁵ Burada məqalənin əvvəlində toxunduğumuz məsələyə yenidən

¹ A.B.Alptekin, M.N.Coşkun. Çıldır Aşık Şenlik Divanı. Ankara: 2006, səh.399-413.

² A.B.Alptekin, M.N.Coşkun. Çıldır Aşık Şenlik Divanı. Ankara, səh.44.

³ GMTA, F.254, s.3, s.v.195.

⁴ V.Hacılar.Xəstə Hasan. Tiflis: 2009, səh.4.

⁵ V.Hacılar.Gürcüstanda Türk xalq ədəbiyyatı ənənələri. Bakı: 2005, səh. ??

qayıtmaq lazım gəlir. Xəstə Hasanın 1859-cu ildə öldüyünü, Aşıq Ələsgərin isə 1852-ci ildə doğulduğunu, yəni Hasan ölərkən cəmi 7 yaşında olduğunu nəzərə alsaq, 1963-cü ildən başlayaraq Aşıq Ələsgərin kitablarında Xəstə Hasanla bağlı özünə yer almış əhvalatın həqiqətə uyğun olmadığı bir daha təsdiqini tapmış olur. Müraciət etdiyimiz sonuncu sənəd 1886-cı ildə tərtib olunan və “Əyal (ailə)” dəftəri kimi tanınan sonuncu kameral təsvirdir:

“Axalsix qəzasının L-M hərfləri ilə başlayan kəndlərinin siyahısı. 1886-cı il.

Tiflis quberniyası, Axalsix qəzası. Lepis kənd icmasına daxil olan Lepis kəndinin ailə siyahısı (v.1-15).

Xəzinə və mülkədar torpaqlarında yaşayırlar.

Əkinçiliklə məşğul olan sünni tatarlar.

15.2. Kərəm Mədət oğlu 43 y; qardaşı Dursun 28 y; Dursunun oğlu Aytaman¹ 2 y; əmisi (dayısı, bibisi, xalası) oğlu Abdulla Məhəmməd oğlu 46 y; Abdullanın oğlanları: Məhəmməd 16 y; Oruc 13 y; Qəhrəman 7 y.

Ailədə 6 qadın var.

16.9. İsmayıl Hasan oğlu 58 y; oğlanları: Hasan 21 y; Nağı 17 y.

Ailədə 1 qadın var”.²

Siyahıdan gözə çarpan ilk məlumat odur ki, Xəstə Hasanın böyük oğlu Mədətin adı siyahıda yoxdur, aydındır ki, ölüb. Əgər yaşasaydı, 66 yaşında olacaqdı. Dursunun 2 yaşındakı oğlunun adının Mədət olmamasını nəzərə alsaq, düşünə bilərik ki, o anadan olanda (1884) Mədət hələ sağ imiş.

Ailədəki 46 yaşlı Abdulla Məhəmməd oğlu kimdir? Əli Şamil Xəstə Hasanın Qazaxıstanda yaşayan törəmələrindən Murtaza Tursunovun ona yazdığı məktubda Xəstə Hasanın qızı Sənəmi qardaşı oğluna ərə verdiyini və onun övladlarından birinin adının Daşdan olduğunu yazır.³

Ola bilsin ki, Murtaza Tursunov (Dursunov) səhv edib. Sənəmin əri Xəstə Hasanın qardaşı oğlu yox, qardaşı nəvəsi imiş və Abdulla Məhəmməd oğlu Xəstə Hasanın qardaşı Abdullanın nəvəsidir. Abdulla Məhəmməd oğlu Kərəm Mədət oğlu üçün «двоюродный брат» yazılıb. Bu söz isə ruscadan tərcümədə əmi, dayı, bibi və ya xala oğlu deməkdir. Əgər Abdulla Kərəm Mədət oğlunun əmisi oğlu olsaydı, onda Kərəmin İsmayıldan başqa əmisi yoxdur, İsmayılın isə Hasan və Nağı adında iki oğlu var və Abdulla adında oğlu yoxdur. Həm də Abdulla İsmayılın oğlu olsaydı, Kərəmin yox, İsmayılın ailəsində yaşayardı. Aydın olur ki, Abdulla Kərəmin əmisi oğlu deyil. Beləliklə, əgər Abdulla Məhəmməd oğlu Kərəm Mədət oğlunun bibisi Sənəmin oğlu deyilsə, bu qohumluq əlaqəsinin nə olduğunu söyləmək çətindir.

İsmayılın ailəsində isə hər şey qaydasındadır. Ailədəki 1 qadının İsmayılın arvadı olduğunu düşünsək, Hasanın da, Nağının da hələ subay olduğu aydın olur. Tədqiqatçı Əli Şamil “Axısqaqlı Xəstə Hasaan” (2012) kitabında Xəstə Hasanın nəsil şəcərəsini vermişdir. Amma kitabda yalnız İsmayılın oğlu Hasanın törəmələri yer alıb, Nağının törəmələri haqqında isə məlumat yodur. Ola bilsin ki, onun nəslə dövrümüzə gəlib çatmayıb.

1886-cı ilə aid Kameral təsvirdə Xəstə Hasanın şəyirdi Aşıq Nurinin də ailəsini görürük:

¹ Xəstə Hasanın qohumlarının Əli Şamilə yazışmalarında bəhs etdikləri Əhdaman, görünür bu şəxsdir.

² GMTA, F.254, s.3, s.v.1844.

³ Ə.Şamil. Axısqaqlı Xəstə Hasan. Bakı: 2012, səh.36.

“29.3.Nuri Bayram oğlu 58 y;
oğlanları: Balakişi 28 y; Bayram 12 y; Balakişinin oğlu Şimşir 3 y;
Nurinin qardaşları: Alı 43 y; Osman 33 y;
vəfat edən qardaşı Əhmədin oğlu: Şükür 12 y;
vəfat edən qardaşı Pirinin oğlanları: Arıx 25 y; Şamil 14 y;
Alının oğlanları: Uğurlu 7 y; Elləz 3 y;
Osmanın oğlanları: Səmənd 4 y; Paşa 3 y.
Ailədə 13 kişi və 15 qadın var”.¹

Göründüyü kimi, Nurinin böyük qardaşları — kəndxuda Əhməd və Piri artıq vəfat ediblər, Nuri 1874-cü ildə doğulan oğluna atası Bayramın adını qoyub, 28 yaşlı Balakişinin özü də ata olub və Şimşir adında 3 yaşlı oğlu var.

1886-cı ilin Kameral təsvirində adını gördüyümüz Aşıq Nuri prof. A.Berat Alptəkinin yazdığı kimi 1885-ci ildə ölməyib. 1886-cı ildən sonra Kameral təsvirlər tərtib olunmadığına görə, bu sənədlərin köməyi ilə Aşıq Nurinin ölüm tarixini müəyyən etmək mümkün deyil.

Yuxarıda deyilənlər bir daha təsdiq edir ki, nə Xəstə Hasan Aşıq Ələsgərə o cür bağlama göndərib, nə də Ələsgər o cür cavab verib. Xəstə Hasanın Aşıq Ələsgəri tanımadan dünyadan köçdüyü şübhə doğurmur. Aşıq Ələsgərin isə Xəstə Hasanı tanıyıb-tanımadığı haqqında bir söz demək mümkün deyil.

Xəstə Hasanın qarapapaq türkləri, ümumən Azərbaycan aşıq sənətində yeri nədir? Şeyirdi Aşıq Nurinin vasitəsilə Aşıq Şenliyə böyük təsir göstərmiş Xəstə Hasanın bir divanısında söylədiyi:

İçmişəm eşq badəsini, həm yazam, həm oxuyam,
Böylə getməz bu uruzgar, əlbət gələr bir əyyam.
İli min iki yüz on dörd, hesabı yox ki, sayam,
Çox aşıqlar gəldi, keçdi, Xəstə Hasan yüzdə bir, –

sözləri onun Azərbaycan aşıq poeziyasındakı yerini düzgün müəyyən edir. Tədqiqatçı Əli Şamilin yazdığı kimi Xəstə Hasandan bəhrələnən Aşıq Nuri, Aşıq Şenlik, Aşıq Abbas, Aşıq Sümmani, Aşıq Mustafa, Aşıq Cebecili, Aşıq Zülal, Aşıq İzani və başqaları Çıldır-Axisqa-Borçalı bölgəsində olduqca güclü bir aşıq mühiti yaratmışlar.²

Xəstə Hasanın yaradıcılığı təkcə adları çəkilən sənətkarlara deyil, bölgənin digər xalqlardan olan nümayəndələrinə də təsiri danılmazdır. Prof. V.Hacılar yazır: “Cənub-qərbi Gürcüstanın gürcü və erməni kəndlərində Xəstə Hasanı ustad kimi yad edən və şeirlərini əzbər bilənlər indinin özündə də var. Bavra, Koteliya, Toloşi, Prtena kəndlərində və Axalkalaki şəhərinin özündə bunun şahidi oluruq”.³

Xəstə Hasanın sənətkarlıq xüsusiyyətləri bu yazının mövzusu olmadığından, ona yenidən qayıtmağı düşünürük.

Ədəbiyyat

1. Abbasov İ. Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənbələrində. Bakı: 1977.
2. Alptekin A.B., Coşkun M.N. Çıldır Aşıq Şenlik Divanı. Ankara: 2006.
3. Aşıq Ələsgər. Bakı: 1963.
4. Aşıq Ələsgər. Bakı: 1988.

¹ GMTA, F.254, s.3, s.v.1844.

² Ə.Şamil. Axisqalı Xəstə Hasan. Bakı: 2012. səh. 27.

³ V.Hacıyev. Folklorumuzun üfüqləri (Azərbaycan-Gürcüstan folklor əlaqələri tarixindən). Bakı: 1991. səh. 23.

5. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı: 1981.
6. Əskər N. Aşıq Nəsinin yaradıcılıq yolu. Bakı: 2016.
7. Hacı A. Qəribəm bu Vətəndə. Bakı: 1992.
8. Hacıyev V. Fokllorumuzun üfüqləri (Azərbaycan-Gürcüstan folklor əlaqələri tarixindən). Bakı: 1991.
9. Hacıyev V. Xəstə Hasan kimdir? "Sovet Gürcüstanı" qəzeti, 12 aprel 1983-cü il.
10. Hacılar V. Gürcüstanda türk xalq ədəbiyyatı ənənələri. Bakı: 2005.
11. Hacılar V. Xəstə Hasan. Tiflis: 2009.
12. Gürcüstan Milli Tarix Arxivi, F.254, s.3. s.v.122.
13. Gürcüstan Milli Tarix Arxivi, F.254, s.3. s.v.195.
14. Gürcüstan Milli Tarix Arxivi, F.254, s.3. s.v.1844.
15. Gürcüstan Milli Tarix Arxivi, F.254, s.2. s.v.2069.
16. Kazımov İ. Axısqa türklərinin iman yeri-Kobilyanlı Aşıq Səfili. // Dədə Qorqud: 2002, №4.
17. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. 2 cildə. Bakı: 2013.
18. Paşayev S. "İki şeir". "Tərəqqi" qəzeti, 1 sentyabr 1970.
19. Şamil Ə. Axısqalı Xəstə Hasan. Bakı: 2012.
20. Şamilov Ə. El sənətkarlarımız: Xəstə Hasan. "Sovet Naxçıvanı" qəzeti, 20 mart 1984.
21. Şamil Ə. Xəstə Hasanın ömür yoluna dair bir dəqiqləşdirmə // Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə. II Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı: 2004.
22. Şamil Ə. Xəstə Qasımın bir qıfılbandı, Aşıq Ələsgərin onu açması, Məsəmmə Miskinin cavabı. // Pirsultan elm və sənət dərgisi. 2018, №5.
23. Vəliyev V. Qaynar söz çeşməsi. Bakı: 1981.

